

La pintura en les falles: història i evolució

Guillem Alborch Mallo

Dissenyador gràfic

Guanyador del V Premi Soler i Godes al Millor Article
d'un Llibret de Falla de l'Horta*

Quan contemplem un monument faller sempre hi ha una primera ullada que ens transmet allò que, segons el gust de cadascú, més ens atrau, ens crida l'atenció o, per contra, no ens agrada gens. Tot i sabent que el sentit crític és inherent al monument, quan mirem el seu aspecte artístic ens fixem en el volum, en la composició del coronament, en les escenes i en els seus ninots. Aquests, però, no ens agradaran si la pintura de la falla no ha estat encertada o no és del nostre gust. La pintura representa una part essencial entre tots els aspectes que determinen l'acabat d'una falla. La destresa del pintor i els colors utilitzats poden arredonar un bon treball o enviar a rodar moltes hores de treball al taller. Quantes vegades, en veure una falla, hem pensat o hem escoltat dir: qui deu haver pintat açò? Llàstima! Si la pintura fóra millor... En aquest article farem una aproximació a la història de la pintura en les falles. Analitzarem les diferents èpoques amb els seus principals artistes, els estils i l'evolució tècnica.

Vinyeta corresponent al mes de març publicada en el *Calendario pintoresco profético, astrológico y lunático del Reino de Valencia de 1860*. Biblioteca Valenciana. Col·lecció José Hugueta. En aquest gravat observem com en els primitius cadafals ja intervenia la pintura per a decorar proscenis i mans i caps de cera dels ninots.

El segle XIX: l'aparició de la pintura al cadafal

Per a començar l'estudi de la pintura en les falles ens hem de remuntar a la segona meitat del segle XIX. Segons Soler i Godes (2000), l'evolució de l'estai o parot cap al ninot es realitza a finals del segle XVIII i, mig segle després, durant la primera meitat del segle XIX, ja tenim constància que es planten, primer a València i després a Xàtiva, escenes al carrer amb cert sentit artístic. Tot i que no hi ha imatges fotogràfiques, ens podem fer una idea de la composició d'aquests primitius cadafals en la vinyeta corresponent al mes de març publicada en el *Calendario del Reino de Valencia* de 1860 o en els gravats realitzats per al llibret de Blai Bellver *La peixca de l'aladroc*, de la falla de la plaça de la Trinitat de Xàtiva el 1865.

Després de l'ordenança municipal del 13 de març de 1784, van quedar prohibides a la ciutat de València les escenes amb ninots i escenografia recolzades a les parets de les cases, com originàriament es feia. Per a Antoni Colomina (2006) naix així, fruit d'una mesura preventiva per a evitar incendis als habitatges, un nou concepte constructiu de falla. La falla moderna es trasllada al centre de la plaça o d'un encreuament de carrers. En principi, era un xicotet cadafal en el qual es representava una única escena. Constava d'un o dos ninots, tres a tot estirar, presentats damunt d'un simple prosceni. Els ninots tenien un cos fet amb pals de fusta vestit amb roba usada i farcit amb palla o amb borra de matalàs, al qual s'afegien un cap i unes mans, elaborades amb cera i acolorides amb pintura a l'oli. Ací trobem el

primer índex pictòric pel que fa a l'elaboració dels antics cadafals.

Sembla que la primera vegada que s'utilitza la cera verge per a confeccionar caps i mans va ser el 1863, quan l'artista Antoni Cortina intenta conferir als seus ninots un major realisme. La cera era calfada fins a fer-la líquida, i aleshores, mantenint-la a alta temperatura, s'hi afegien unes gotes de carmí d'alitzarina que donaven una tonalitat groguenca a la cera, el to més semblant possible a la pell humana. La cera amb carmí s'abocava a un motle d'escaliola seccionat en dues meitats. El resultat final de la peça de cera era acolorit lleugerament amb pintura feta amb pols colorant i oli de trementina, tal com s'elaborava aleshores. Aquest pigment a l'oli agreujava algunes faccions del rostre de la figura i delimitava la boca i els ulls. Així, la cara del ninot mai no es pintava per complet. El realisme resultant va ser tot un encert en la construcció de ninots a l'època.

En aquest període del segle XIX el cadafal passa a tenir una estructura ordenada en forma quadrada o rectangular, elaborada amb bastidors de fusta folrats de tela o cartó. És aleshores quan intervé la decoració pictòrica, s'utilitza la pintura a l'oli per a plasmar en aquests bastidors ornaments classicistes i motius vegetals que responen a les modes imperants en l'època pel que fa a les escenografies teatrals i decoracions d'interiors de les cases de la nova burgesia. A banda de la pintura del cap i les mans dels ninots, la decoració dels proscenis constitueix la part més destacable pel que fa a la pintura dels primers cadafals, ja que hi van intervenir artistes de la talla de Josep Estruch (1835-1907), pintor i caricaturista que va col·laborar en la decoració ornamental de molts dels monuments realitzats per Antoni Cortina.

Segons Antonio Ariño (1992), la temàtica de gran part dels cadafals del moment se centrava en la reproducció d'escenes gracioses preses de sarsueles i sainets. És per això que l'aspecte ornamental i el plantejament dels personatges era tan teatral que els millors cadafals del moment estaven decorats per pintors dedicats a la realització de les escenografies dels teatres que hi havia en la València del XIX, essent

aquest grup professional el més nombrós de tots els vinculats a la confecció artística de les falles d'aleshores.

Cal assenyalar que en aquest moment, i fins a la dècada del 1930, apareixerà gradualment la professió d'artista faller tal com la coneixem en l'actualitat. La realització dels cadafals en el segle XIX encara era fruit de l'expressió popular en cada barri, i els artistes que realitzaven algun treball el feien tant sols unes setmanes abans de Sant Josep. De vegades cobrant la faena, d'altres ajudant els veïns durant el seu temps lliure. L'artista més reeixit del moment va ser Marià Garcia Mas (1858-1911), pintor, gravador, dibuixant, realitzador de falles i carrosses, responsable de la renovació dels cadafals de la darrereria del segle XIX. Garcia Mas aconsegueix crear escola, i és seguit, entre d'altres, per artistes com ara Rafael Sanchis Arcís, Ramon Stolz, Enric Navas i Pere Ferrer Calatayud, tots ells classicistes en la seua formació i amb tècnica pictòrica realista en l'execució de ninots i decoracions de proscenis.

Començaments del segle XX: la renovació estètica

Durant la primera dècada del segle XX, la realització dels cadafals era fruit de la manifestació del descontent social; un vehicle de protesta del poble que, a excepció de falles com la plantada a la plaça del Doctor Collado el 1912, de l'artista Pere Guillem,¹ era totalment improvisat i no donava importància artística al monument. A més a més, el tarannà bròfec i eròtic dels cadafals d'aquest període tampoc no necessitava una elaboració massa acurada.

Amb tot, el període entre segles és un dels més fructífers pel que fa a les col·laboracions entre els pintors i humoristes gràfics de la premsa i els artistes fallers. La seua tasca era la de decorar ornamentalment els cadafals, alguns dels quals amb motius modernistes imperants en l'època, a més de pintar els rètols que serviren per a llegir els versos de l'explicació de la falla. Els més reeixits d'aquests col·laboradors provinents de la premsa gràfica i el cartellisme foren Manuel González Martí, *Folchi*; Carles Ruano Llopis, *Tau*; Enric Pertegàs Ferrer,

Tramús i Sade; Lluís Dubón Portales; Ricard Garcia López, *K-Hito*, i Antoni Vercher Coll, entre molts altres.

Hi ha dos factors que van intervenir decisivament en la millora plàstica, la grandiositat i la complexitat visual dels cadafals: d'una banda, la implantació dels premis en metàl·lic per a les millors falles per part del Comitè Central Faller i l'Ajuntament de València; d'altra banda, la celebració de l'Exposició Regional Valenciana el 1909. Aquesta exposició va ser el detonant de la transformació artística de la València dels anys deu i vint. A més dels escenògrafs i imatgers que ja treballaven a València, la ciutat va rebre molts pintors decoradors i artesans provinents de les províncies limítrofes, atrets per l'oferta de treball que els donava l'Exposició Regional. Aquests professionals instal·len els seus tallers definitivament al cap i casal i no tornen al seu lloc d'origen, afectats per les penúries econòmiques del moment. Malgrat tot, pel que fa al seu treball pictòric, la incidència dels corrents artístics europeus es va manifestar tímidament en les falles dels anys vint. Segons Antonio Ariño (1992), arran

de l'empenta de l'Exposició Regional va nàixer la falla apològica basada en una exaltació valencianista. És per això que els motius ornamentals s'amanceren amb elements florals i folklòrics. Des d'aleshores, i fins als nostres dies, el món faller i els artistes han considerat aquests com a propis. La pintura utilitzada representava en moltes ocasions un valencianisme idea-

litzat, totalment renyit amb les avantguardes del moment. Ens trobem ací amb el mateix problema que patiren els pintors valencians de l'època. Evidentment, en l'art valencià van passar moltes dècades fins a esporgar-se el *sorollisme* de damunt.

Amb tot, durant la dècada dels anys vint el monument va deixar de ser una manifestació popular i va convertir-se en una expressió de les qualitats de l'artista. Així, ja comptem amb una quinzena d'artistes fallers amb popularitat i reconeixement social. No tots ells eren bons pintors; alguns eren més destres en fusteria, d'altres en escultura, però tots ells s'envoltaren de bons col·laboradors. Els més premiats i reconeguts foren: Vicent Benedito, Pere Guillem, Amadeu Desfilis, Vicent Canet, Tadeu Villalba, Ramon Andrés Cabrelles, Carles Cortina, Ramil, Carmel Vicent, Giménez Cotanda, Carmel Roda i Abelard Guillot. Precisament al taller d'aquest últim, un jove Regino Mas ja apuntava bones maneres. Encara li faltarien uns quants anys per a arribar a ser el genial artista dels anys quaranta i cinquanta.

La zona preferida per a la ubicació dels tallers d'artesans deixa de ser el nucli antic de la ciutat i passa als afores. La construcció del modern eixample ofereix grans possibilitats de faena en els nous edificis de tall modernista construïts durant aquesta època als carrers de Ciril Amorós, Comte Salvatierra, Sorní, Gravador Esteve, etcètera. És precisament ací on instal·len els obradors d'artistes com ara Tadeu Villalba, Giménez Cotanda o Abelard Guillot, entre d'altres. Aquesta incipient zona de l'Eixample no estava totalment construïda. Alguns tallers es trobaven prop dels solars lliures al costat de l'antiga fàbrica de gas de València, al final del carrer de Ciscar, d'altres es trobaven als baixos d'edificis pròxims al carrer de Russafa. Si ens parem a pensar en la ubicació d'alguns tallers en aquesta demarcació, entendrem la dedicació i els treballs que aquests realitzaven durant l'any. Així, podem parlar d'un circuit anual per als artistes d'aquest període.

Primerament, i com a ocupació principal, treballaven en la pintura decorativa i mural de

Plaça de Pellissers (1913). Decorada amb il·lustracions modernistes pel cartellista Carles Ruano Llopis, *Tau*. Imatge de la col·lecció Manolo Sanchis.

nombrosos edificis, locals comercials, casinos i, sobretot, cases i pisos de les famílies més riques de la València del primer quart de segle. Aquest treball es realitzava durant els mesos d'abril fins a octubre.

La segona dedicació era la realització d'escenografies teatrals, ara pintant treballs de fusteria per a l'*attrezzo* i decorats, ara amb la pintura de fons de teles per a penjar a les bambolines. Els teatres se situaven a pocs metres dels tallers dels artistes, entre el nucli de l'Eixample, als carrers de les Barques, Comèdies, Pi i Margall, Ciril Amorós i Russafa. La ciutat de València era el tercer nucli del país pel que fa a l'activitat teatral, darrere de Madrid i Barcelona. Alguns dels teatres del cap i casal que veieren treballs dels nostres artistes van ser el Teatre Principal, l'Apolo, el Pizarro, l'Olympia, el Ruzafa, el Teatre Circ, el Musical, el Salón Obrero, el Salón Novedades, el Salón Eslava... Tots ells oferien una programació farcida de muntatges teatrals de repertori universal, sarsueles, sainets i varietés. Aquesta tasca es realitzava durant tot l'any, encara que quasi va desaparèixer amb l'èxit del cinema i després de la Guerra Civil.

Finalment, la tercera ocupació era la realització de falles i carrosses per a la Fira de Juliol. Aquesta faena es realitzava del novembre al març, en el cas de les falles, i al juny i juliol en el cas de les carrosses. Era la més laboriosa i, en canvi, la que menys beneficis econòmics reportava als artistes.

Els anys trenta i la postguerra: la figura de Regino Mas

Durant la dècada dels anys trenta, els cadafals experimenten un salt qualitatiu pel que fa a l'aspecte artístic. Les comissions amb més recursos econòmics impulsen la grandiositat del monument com a reclam turístic. Artistes com ara Vicent Benedito, Regino Mas, Carles Cortina o Modest González són conscients de la responsabilitat que en ells han dipositat. La competència pels premis, i amb aquests, la millora dels monuments, el turisme i l'èxit social de la festa han fet de les Falles la festa grossa de València.

És a partir d'aquest moment quan la falla comença a ser considerada com un monument. Malgrat tot, als barris més humils trobem la defensa de la falla descurada, però amb crítica, enfrontada amb la de l'art per l'art:

*Molts se creuen que les falles
un monument han de ser,
i el mèrit és la metralla
que se porte en l'argument.²*

El ben cert és que des d'aleshores la falla de cert nivell artístic i d'acabat professional ha guanyat el pols a la falla popular, crítica i improvisada que feien els veïns.

En aquesta dècada trobem algunes obres mestres de la història de les falles. Ara bé, pel que fa a l'acabat pictòric, destaquen dues falles de Vicent Benedito. La primera és *Miss Col o Mals i vicis actuals* (Mercat Central, 1934), que va ser una de les més recordades de l'artista, qui ja ha arribat a un alt nivell d'acabat. El bust de

Carrer del Doctor Sanchis Bergón (1913). Cadafal profusament pintat amb decoracions modernistes habituals del moment.

la dona del coronament, realitzat amb cartó, constitueix una peça inusual per l'època. La falla comptava amb quantitat de reminiscències *déco* en els ornaments i en la composició. L'any següent, Benedito fa una passa endavant amb *L'estranger tot ho envaeix* (Mercat Central, 1935). L'artista s'endinsa en les formes cubistes amb un gran remat del tio Nelo; la pintura, feta amb patinades de diversos colors, intenta donar volum a les superfícies planes i geomètriques.

En els anys trenta entra amb força en el panorama artístic faller Regino Mas. L'artista de Benifaió s'independitza de la família Guillot i realitza durant aquesta dècada alguns treballs en què deixa patent els seus inicis com a decorador d'interiors i teatres. Coneixedor de les tècniques de fusteria, modelatge i pintura, el jove Regino demostra ser un complet artesà: Pi Margall-Ciril Amorós, 1933; Sant Jaume, 1934; Lope de Vega, 1935-1936, i Blasco Ibáñez-Pablo Iglesias, 1936. Totes ben resoltes pictòricament en la línia realista i figurativa de l'època i amb quantitat de detalls ornamentals en què l'artista sap lluir-se.

Salvat el període de la Guerra Civil, i entrada la dècada dels anys quaranta, Regino Mas ja és l'artista més prestigiós, en guanyar nou primers premis en deu anys. El seu taller de Burjassot aglutina professionals de tres camps.

L'estranger tot ho envaeix, Vicent Benedito, Plaça del Mercat (1935). Arxiu José Ignacio Caballer. Una aproximació a les formes rectes del cubisme, on la pintura s'adaptava a les formes planes sense incidir en la profunditat.

D'una banda, el de la il·lustració, amb dibuixants com ara Dubón, Raga i fins i tot el jove Josep Soriano Izquierdo. D'altra banda, fusters provinents del món del teatre. No oblidem els germans Fontelles o Cortina en aquest apartat. Finalment, també treballaren en aquest complet obrador tallistes i artesans com ara Víguer i Castellano, provinents del camp de la imatgeria religiosa. En aquest àmbit artístic hi hagué molta faena durant la postguerra, que recau, sobretot, en la restauració d'imatges. Passats uns anys, però, el modelatge de falles serà una bona de les millors alternatives professionals.

A nivell pictòric, en les falles d'aquesta època, sobretot en les de Regino, Modest González o Enric Vidal, es marca la pauta a seguir pel que fa a l'estil i a la manera de treballar fins a ben entrada la dècada dels anys setanta. La pintura sempre havia d'imitar les tonalitats reals. Allò plasmat havia de ser el més real i fidedigne possible al model. Així, observem cert regust per l'academicisme escultòric: el *Moisés*, *Romeo i Julieta*, la *Cíbele*, la *Lluita lliure...* Pel que fa a la forma, la paleta de colors no abusa d'estridències i tonalitats cridaneres. Observem introduccions interessants de noves tècniques com la pintura a la xamberg, a base d'oli, aiguarràs i assecant de cobalt, per a donar als ninots un acabat brillant, que va estar de moda fins ben entrada la dècada dels huitanta. També hem de destacar la persistent utilització, a partir dels anys cinquanta, dels pans metàl·lics per a finalitzar peces amb acabat d'or o cromat amb diverses tonalitats. Vegeu, per exemple, la carrossa daurada de Regino Mas per al monument de la falla de Convent de Jerusalem del 1958 (el seu comiat i últim primer premi).

La consolidació del cartó i la pintura a l'oli

Fins als anys seixanta no tenim imatges a color de les falles d'aquest període, però encara podem endevinar un acabat pla en l'aplicació dels colors de la pintura a l'oli. El volum el dona la forma de l'objecte, i en escasses ocasions trobem efectes d'ombra i degradació cromàtica en les peces principals dels cadafals.

A partir d'aquesta dècada els artistes més reconeguts del moment i que més aporten a l'evolució en la forma de pintar van ser Joan Huerta, Salvador Debon, Vicent Luna i Julià Puche, tots quatre amb obres mestres dins de l'apartat de les millors falles de la història i que marquen el camí a seguir durant aquest període pel que fa a l'acabat i a les tècniques utilitzades. S'aconseguirien grans resultats amb la utilització de pans metàl·lics i pintures especials que aniria proporcionant la indústria de materials d'arts plàstiques. Així, apareix el producte del vernís com a element que proporcionarà un acabat brillant a les figures i que substitueix definitivament la pintura a la xamberg, tècnica molt lenta en la seua aplicació i assecament.

En els anys seixanta s'amplia la gama de colors utilitzats gràcies al fet que el ninots ja no aniran vestits amb tela i passen a ser modelats íntegrament i realitzats al cartó.³ És per això que s'introdueixen colors abans no utilitzats, com ara blaus elèctrics, rojos i verds cridaners per a la decoració de roba i elements escenogràfics. Aquesta nova tendència ve influenciada per les estètiques de retolació i publicitat del moment, més que per les pautes artístiques internacionals com ara el *pop art*, l'abstracció o l'expressionisme, dels quals, exceptuant algunes ocasions,⁴ les falles es mantenen al marge aferrades a la seua estètica particular creada en la postguerra per les falles de Regino Mas i els artistes d'aquell moment.

Entre els pintors que destaquen com a adaptadors del seu estil a l'acabat de cartó trobem Manolo Guinart, Joan Garcia Marqués i, posteriorment, José Latorre, procedents del món del cartell publicitari i de cinema. Aquest sector va deixar d'existir a la ciutat de València, i en altres poblacions, després de la introducció de les llums i les bombetes elèctriques als rètols, publicitats i decoració de carrers.

D'altres, provinents del món de la il·lustració i de l'Editorial Valenciana de còmics, com ara Rafael Boluda, influenciaran en l'estil i paleta cromàtica amb els seus originals esbossos. De tots aquests, la figura més destacable va ser la de Soriano Izquierdo, artista polifacètic

ESCULTURA Y DECORACIÓN
TADEO VILLALBA

Objetos de arte   Teléfono nº 500   Salón de ventas

Talleres: Grabador Esteve, 19-Sorní, 29-Valencia

preocupat per la crítica de la falla, però gran dibuixant i pintor, qui va desenvolupar la seua creativitat al taller de Vicent Luna, el taller més complet dels anys seixanta i setanta a la Ciutat Fallera. D'allí isqueren obres d'impecable cromatisme per a la plaça de l'Ajuntament de València, com ara *La serp de mar* i *La vanitat*, del 1974 i 1975, respectivament.

D'altra banda, encara trobem pintors procedents de professions tradicionals que pinten indistintament per a diversos tallers de la Ciutat Fallera, com ara Josep Ballester, expert en policromats de la imatgeria religiosa, o Daniel López, especialitzat en la decoració del

Miss Col o Mals vicis actuals, Vicent Benedito, Plaça del Mercat Central (1934). Arxiu José Ignacio Caballer. Un clar exemple de falla modernista, exaltant la figura de la dona i la bellesa amb excés de pintura *déco* i ambient cosmopolita i cinematogràfic.

ventall, que va destacar en els excel·lents acabats de pintura per a les falles dels germans Ferrer.

Els anys setanta i huitanta. Renovació plàstica

La dècada dels setanta no va presentar grans canvis ni millores qualitatives en l'aspecte pictòric dels cadafals. Podem destacar els treballs de Debón i Julià Puche en la línia de l'estil marcat per ells l'anterior dècada, i el primer premi d'Alfredo Ruiz del 1974 per a la Plaça del Pilar, on ens mostra un primitiu estil molt d'acord amb la pintura a l'oli i envernissada de l'època que després evolucionaria, a partir dels huitanta, cap a superfícies tonals planes marcades per la geometria de les formes. Paral·lelament, i dignes d'esmentar, trobem dos noms influenciats per l'escola hiperrealista de Joan Huerta. Ells són l'artista de Xàtiva Josep Martínez Mollà, amb deixebles com ara Paco Mesado o Manuel Blanco, i el borrianenc Josep Pascual, *Pepet*, amb molts deixebles a Borriana, guanyadors tots dos de diversos primers premis a la Plaça del Pilar i Convent de Jerusalem, respectivament; tots dos dominen el modelatge al fang de les seues figures en la màxima expressió, tot portant-les cap a la vesant còmica, i és per això que utilitzen colors

vius en la seu paleta per a reforçar les escenes cridaneres i satíriques de les seues composicions.

Els anys huitanta suposen un replantejament cromàtic i un trencament pel que fa a la utilització de vernissos brillants i daurats amb policromia, característica principal dels anys anteriors. Pintors amb gran reconeixement foren Pep Goig, Carles Villeta o Muñoz, *el Mula*.

Hi ha dos obradors fonamentals de la Ciutat Fallera que desenvolupen una evolució pictòrica important i que marcaran les tendències a seguir durant les dècades següents.

Del taller de Vicent Agulleiro ixen magnífics treballs pintats per Julià Almirante i Vicent Lorenzo, que tracten el volum de les figures en les seues ombres i degradacions cromàtiques com mai abans s'havien tractat. Sempre emmarcats en el realisme i la pintura figurativa. Així ho demostren diversos treballs i primers premis per a la Plaça del Pilar. Almirante és, a hores d'ara, el renovador de la pintura moderna en les falles: partint de la base al plàstic sobre panet blanc, utilitza vernissos i colors agrisats.

L'altre artista clau dels huitanta és Miquel Santaaulàlia, qui parteix de la base gris del panet de les seues figures i aconsegueix una gran efectivitat amb les justes pinzellades ("cap pinzellada de més, però tampoc cap de menys"). Santaaulàlia, artista complet, gran dibuixant i escultor, beu de diverses fonts de creativitat de finals de segle per a elaborar un estil viu i còmic en les seues figures. L'artista arrisca i aporta un nou llenguatge plàstic del còmic i la il·lustració. No debades compta amb la col·laboració d'un complet equip creatiu de la comissió Na Jordana, on més èxits aconsegueix en aquesta època.

Com a bons pintors dels huitanta, tant per a les seues pròpies falles com per a treballs d'altres tallers, destaquen Agustín Villanueva i Alberto Rajadell, els quals elaboren un estil personal, que deriva en pinzellades soltes i efectistes que, vistes de lluny, donen força cromàtica i expressivitat a les diferents peces del cada-

El jove Regino Mas pintant el prosceni de la falla per a la plaça de Lope de Vega (1936), *A on están els gegants?*. Regino ja destacava com a bon artista des dels seus inicis gràcies a la seua formació com a pintor mural i escenògraf.

fal i als vestits i rostres dels ninots. Altrament cal destacar la influència des de l'escola de Borriana de Juanjo Codina, d'estil semblant als anteriorment esmentats.

A finals dels anys huitanta comença a introduir-se la pintura acrílica, fabricada sobre base de làtex o plàstic, per a l'acabat final de les figures. En aquest moment ja és a la venda a les tendes de material d'art i a la botiga de la Cooperativa d'Artistes Fallers de la Ciutat Fallera la gamma de nous colors al plàstic de les cases Titan i Bruguer. Els pigments acrílics ajuden el pintor amb un ràpid assecament de les figures, la qual cosa no era possible amb la pintura a l'oli. També trobem diferents mitjans, com ara pastes o gels, que, mesclats amb la pintura plàstica, ajuden a obtenir diferents tipus d'acabat i atorguen als colors peculiaritats com ara brillantor, mat, transparència, pastositat...

A les portes del segle XXI

La dècada dels noranta representa una revolució, deixant a banda qüestions mediambientals, en materials constructius. Hom considera com a generador de la nova pintura de finals del segle XX i començaments del XXI la construcció de cadafals amb plaques de Poliexpan (anomenat vulgarment *suro blanc*) (Castelló - Mir - Sanchis: 2003). Serà Miquel Santaèulàlia qui realitzarà els primers cadafals amb Poliexpan a l'ample taller de Benaguasil. *El verí del teatre* (Na Jordana, 1994) ja incorporava gran quantitat d'aquests elements, fins a la gran *De la festa, la vespra* (Na Jordana, 1997), totalment realitzada amb suro blanc. Paral·lelament, Alfredo Ruiz, Vicent Almela, Emilio Miralles, Paco Ribes o Paco Roca, entre d'altres, desenvoluparen el seu personal estil: foren els primers en la construcció de figures amb nous materials, tot substituint el cartó i experimentant amb la pintura al plàstic.

La pintura plàstica s'adapta als nous materials. Observem una major utilització de les superfícies planes, la qual cosa propicia una menor degradació tonal en quasi tots els monuments construïts amb suro. La suavitat cromàtica és una altra característica introduïda per Julio

Monterrubio en les seues falles d'Espartero-Ramón y Cajal i la Plaça del Pilar.

Els monument de les seccions més altes i de les poblacions més importants on es planten falles guanyen considerablement en grandària i espectacularitat gràcies a les noves formes de construcció. Als tallers s'utilitza la pistola amb pintura plàstica diluïda i polvoritzada per compressió per a cobrir grans superfícies i per a acabats amb efecte de difuminat.

A banda del duel artístic Santaèulàlia versus Monterrubio en els anys noranta, i el particular estil pictòric de cadascun, cal destacar els treballs de Paco López per a Convent de Jerusalem; el gust per les formes barroques i acadèmiques amb quantitat d'ornamentacions plàstiques (sanefes i decoracions obsessives) no impedeixen reconèixer la gran qualitat pictòrica de les seues creacions: Descobriments del segle XVIII (Convent de Jerusalem, 2001). En la línia més figurativa, però amb una solvència i efectivitat innegables, trobem Pepe Puche per a Quart-Palomar i Exposició-Misser Mascó. Puche és mestre en la utilització de colors en

Família de turistes indis, de l'artista Joan Huerta, ninot indultat el 1956. Aquestes són les primeres figures indultades de la història realitzades completament amb cartó i pintades a l'oli. Aquestes figures van suposar un pas endavant en la consolidació del cartó com a suport fonamental per a l'evolució de la pintura en les falles.

Ninot indultat del 1981, obra de Julià Puche. Exemple de ninot d'estètica apologetica fallera dels anys setanta. Pintat a l'oli i amb excés de vernís.

la seua justa tonalitat i ha creat escola pel que fa a pintors seguidors del seu estil.

També trobem unes altres propostes de pintors de taller que realitzen els seus treballs allà on són contractats, atenant els gustos de qui signa la realització de la falla però deixant ben palesa la seua professionalitat. Així, trobem els treballs d'Andreu Martorell per a les falles de l'artista de Gandia Pere Baenas. El suecà Martorell és un dels millors pintors actuals, molt a prop de l'estètica foguerera, amb una paleta de colors vius i formes geomètriques molt encertades. Molts d'aquests pintors especialitzats realitzen el seu treball des de l'anonimat; de fet, el seu nom no arriba quasi mai a ser conegut pel gran públic. Miguel Santaaulalia Serrán, Josep Lafarga, Dora Piles, Antoni Añón, Paco Belmar, Lluís Armengol, Toni López, Pablo Jesús Obejero... són alguns dels pintors més cotitzats als millors obradors

fallers, cadascun d'ells amb el seu particular estil. Alguns d'ells han participat en la pintura dels darrers cadafals de Latorre i Sanz, Manuel Algarra o de Pedro Santaaulalia per a Nou Campanar, guanyador dels primers premis els darrers cinc anys, amb un perfecte acoblament a l'estil de Pere, d'acabat plàstic sense riscos cromàtics i sempre amb una composició impecablement orquestrada.

En els darrers anys, estan introduint-se dissenyadors gràfics en l'elaboració dels cartells per a l'explicació de la falla, amb la retolació d'objectes mitjançant vinils polimètrics i la impressió de papers adhesius de gran format. Aquests treballs enriqueixen l'acabat final del monument i aporten solucions gràfiques i plàstiques ben actuals. Destaquen, en aquest camp, els treballs de Tripulants Disseny Gràfic per a Pedro Santaaulalia i de Makoki per a la comissió de Na Jordana.

L'art evoluciona, la pintura en les falles també. Noves tècniques, nous elements, noves generacions d'artistes... Fins ací aquest passeig per l'evolució de la pintura en les falles. Per descomptat, falten molts noms d'artistes que han fet possible la seua evolució. Alguns d'ells són artistes fallers que no han intervingut en l'acabat final del monument, tot deixant la pintura per a un especialista. D'altres són artesans anònims que han quedat en l'oblit. És segur que si realitzàrem un treball més llarg i profund ens podríem endinsar més en aquest aspecte tan important per al resultat final d'una falla com és la pintura. Temps al temps.

Notes

* L'article "La pintura en les falles: història i evolució" es va publicar en el llibret de la Falla Comte de Salvierra-Ciril Amorós de la ciutat de València de l'any 2009.

1. Pere Guillem Viguer (1874-1941). Pintor, decorador, professor de la secció artística de l'Escola d'Arts i Oficis. Dibuijà i realitzà carrosses per a festes populars, així com falles. Entre les seues falles destaquen *La Margot*, del 1912, per a la plaça del Doctor Collado.
2. Llibret de la Falla Lope de Vega, 1933.
3. *El diluvi universal*, falla de Joan Huerta per a

Convent de Jerusalem, primer premi del 1964.
Primera falla realitzada íntegrament en cartró.

4. *Gepes acabades d'eixir de l'ou*, falla de Ricard Rubert per al Mercat Central, 1961.

Referències bibliogràfiques

SOLER I GODES, E. (2000): *Las Fallas. 1849-1936*, València, Albatros.

COLOMINA SUBIELA, A. (2006), *La conservació del ninot indultat*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.

ARIÑO VILLARROYA, A. (1992): *La ciudad ritual: la fiesta de las Fallas*, Barcelona - Madrid, Anthropos - Ministeri de Cultura.

CASTELLÓ, J. - MIR, H. - SANCHIS, M. (2003): *Santaaulalia. La firma. Una saga de artistas falleros*, València, Albatros.

Ninot indultat del 1983. Canvi radical en l'estil de pintura del moment. Aquest grup signat per Vicent Agulleiro va ser pintat per Julià Almirante, renovador de la paleta cromàtica en els anys huitanta.

Gràfic Evolutiu de la Pintura en les Falles. Artistes i influències

